

Sutrikusio intelekto asmenų dalyvavimas visuomenės gyvenime: subjektyvaus suvokimo analizė

Violeta Gevorgianienė

Įvadas

Lietuvoje plačiai diskutuojama apie sutrikusio intelekto žmonių integraciją į visuomenę, jų teisę būti kartu su kitais išliekant savimi. Aptariamas socialinės atskirties fenomenas vertinant šį reiškinį tiek individo (atskirtį sąlygoja individualūs veiksniai), tiek socialiniu (atskirtį lemia visuomenės nesugebėjimas integruoti negalę turintį žmogų) požiūriu (Ruškus, 2002, p. 44). Negalę turinčių, taip pat ir sutrikusio intelekto asmenų ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose, integravimas į darbo rinką, rekreacinių šių asmenų galimybių praplėtimas išreiškiamas socialinės integracijos, *socialinio dalyvavimo/dalyvumo* sąvoka. Neįgalaus individo įsitraukimas į visuomenės gyvenimą laikomas vienu iš svarbiausių socialinės integracijos kokybės rodiklių (Ruškus, 2002, 113). Visuomenės nuostatos, lemiančios socialinę ir ugdymo politiką neįgalųjų atžvilgiu, pamažu keičiasi integracijos, inkluzijos naudai (Bagdonas, 1997; Galkienė, 2001; Ruškus, 2001, 2002; Ambrukaitis, Ruškus, 2003; Labinienė, Aidukienė, 2003, kt.). Tai liudija ir naujausi tyrimai, kuriuose aptariami ne tik konceptualūs integracijos klausimai nuostatų, vertybių aspektu, bet ir gilinamasi į konkrečius integracijos reiškinius, nagrinėjama ugdymo realybė: pedagogų kompetencija, ugdymo programų keitimas, mokymo metodikos, kt. (Ališauskas, 2001; Ambrukaitis, Ruškus, 2002; Gevorgianienė, Trečiokaitė, Zaikauskas, 2004; kt.).

Dėl sutrikusio intelekto asmenų psichologinių ypatumų, riboto gebėjimo interpretuoti savo gyvenimo reiškinius šie asmenys dažniausiai yra visuomenės diskusijų apie integraciją *objektas*. Tačiau beveik neįmanoma rasti darbų, kuriuose proto negalę turintieji liudytų patys apie save. Moksliniu lygiu retai dedamos pastangos įsiklausyti į subjektyvią šių asmenų patirtį. Retos išimtys yra protiškaitei atsilikusio P. Harvey'aus mėginimas kalbėti apie save (Mental retardation, Vol. 34, N. 2, p. 123–124) ir Dauno sindromą turinčios merginos D. Strihavkovos knyga apie santykius su mama (išleista Čekijoje). Kaip pozityvų mėginimą moksliniu lygiu praplėsti sutrikusio intelekto asmenų psichosocialinių galių sampratą būtų galima paminėti Gevorgianienės (1999) bandymą atskleisti potencialų jų socialinės sąveikos turtingumą, Vaitkevičienės, Ruškaus (2002), Vaitkevičienės (2003) mėginimus išvelgti gilesnę sutrikusio intelekto asmenų elgsenos prasmę, interpretuojant jų veiksmus kaip bandymą pareikšti aplinkiniams apie savo tikrąją vidinę būtį. Minėti darbai vienu ar kitu aspektu paliečia turinčio negalę, šiuo atveju protiškaitei atsilikusio, asmens gyvenimo kokybės klausimus. O apie protiškaitei atsilikusių asmenų dalyvavimą visuomenės gyvenime, matyt, ir yra prasminga kalbėti tiek, kiek tai siejasi su asmens gyvenimo kokybe. M. Atkinsonas, S. Zibinas (1996) (pagal Ruškų, 2002, p. 123), aptardami neįgalųjų gyvenimo kokybės parametrus, šalia kitų nurodo ir šiuos kintamuosius: dalyvavimą bendruomenės veikloje, dalyvavimo kiekybę, būdą, socialinius santykius, savęs vertinimą/subjektyvią gerovę. Pasak Ruškaus, „...subjektyvus gerovės kriterijus numato tokias indikacijas kaip subjektyvus gerovės jausmas“ („Naujų žinių ir aktyvaus neįgalųjų bei jų šeimų socialinio dalyvavimo strategijų bei metodų kūrimas: pirmojo tyrimo etapo ataskaita“, 2003, p. 8). Akivaizdu, kad gyvenimo kokybės konstruktas siejasi ir su gerai žinomu A. Maslow išskirtu vienu iš esmingiausių žmogaus poreikių – poreikiu realizuoti, išreikšti save. Individualumo ekologijos požiūriu verta atkreipti dėmesį į Raudseppo, Nijto (1989), Petrovos (1992), kt. tezę, jog pagrindinis asmens poreikis yra poreikis būti subjektu, individualybe, išsaugoti savo tapatumą ir prirėikus turėti savo asmeninę erdvę. Ši poreikį, pasak minėtų autorių, gali realizuoti tik asmuo, kuris turi galimybę būti aktyvus, kontroliuoti savo aplinką ir būti už ją atsakingas, kuris gali reguliuoti (rinktis) santykį tarp atsiskyrimo nuo įvairių aplinkos sistemų ir

įsitraukimo į jas, kuris įprasmina savo veiklą identifikuodamasis su konkrečiomis vertybėmis, suvokia savo unikalumą ir gerbia save. Kitais žodžiais, socialinis dalyvavimas ir reiškia, kad „kiekvienas žmogus turi teisę ir gali dalyvauti kasdieninėje visuomenės veikloje ir kartu plėtoti savo individualius tapatumo, savęs vertinimo jausmus, būdą ir elgesį...“ (Ruškus, „Naujų žinių ir aktyvaus neįgalųjų bei jų šeimų socialinio dalyvavimo strategijų ir metodų kūrimas“, 2003, p. 4). Kartu akivaizdu, jog nė vienas asmuo socialinėje realybėje nėra pajėgus vienas pats be išorinių fizinių bei psichosocialinių išteklių realizuoti savo kūrybinių potencijų.

Aplinkos psichologijoje teigiama, jog kadangi savo santykius su aplinka asmuo suvokia subjektyviai, tikruosius jį palaikančius aplinkos resursus atranda jis pats, o pašaliniam stebėtojui šie ištekliai gali likti nematomi/nežinomi. Taigi kad ir koks tikslus būtų *išorinio* stebėtojo atliktas sistemos *asmuo ir jo psichofizinė aplinka* aprašymas, toks aprašymas negali padėti patikimai prognozuoti tolesnio subjekto elgesio (Raudsepp, 1989; Wapner, 1995; kt.).

Taigi pačiu laiku bandoma pažvelgti į dabartinę neįgalųjų socialinės integracijos situaciją jų pačių akimis. Verta įsiklausyti į sutrikusio intelekto asmenų savijautą ir ištirti, kaip jie suvokia savo sąryšį su socialine aplinka, abipusės įtakos poveikį. Sutrikusio intelekto asmens savijautos, požiūrio į savo aplinką, savęs aplinkoje analizė galėtų padėti ne tik diagnozuoti socialinės aplinkos atitiktį subjekto lūkesčiams, bet ir tam tikru mastu prognozuoti jo elgesį.

Tyrimo tikslas: ištirti, kaip sutrikusio intelekto jauni žmonės suvokia savo dalyvavimo socialinėje aplinkoje intensyvumą bei pobūdį, jų savijautą tokio dalyvavimo kontekste.

Tyrimo objektas: sutrikusio intelekto jaunuolių dalyvavimo socialiniame gyvenime subjektyvus suvokimas (patirties ir lūkesčių refleksija).

Tyrimo metodika. Tyrimui buvo pasirinkti kokybiniai metodai: pusiau struktūruotas interviu, pasisakymų turinio analizė, stebėjimas.

1. Pusiau struktūruotas interviu.

Pagrindiniai interviu turinio blokai:

1. Sutrikusio intelekto asmuo šeimoje: savijauta, suvokiamas statusas, požiūris į savo vaidmenį, galimybes, siūloma ir pasirenkama veikla šeimoje.

2. Sutrikusio intelekto asmuo bendruomenėje: pažįstami, draugai, svarbūs asmenys, požiūris į aplinkinius žmones, santykių/sąveikos pobūdis, subjektyviai suvokiamas savęs paties vaizdas kitų akyse.

3. Sutrikusio intelekto asmuo veikloje: kompetencijos, esamos ir pageidaujamos veiklos pobūdis, sėkmės ir nesėkmės patyrimas, teikiamos pagalbos mastas ir pobūdis, veiklos kliūtys, kt.

4. Sutrikusio intelekto asmuo laisvalaikiu: esamos ir pageidaujamos veiklos pobūdis, mobilumo mastas, laisvalaikio kokybė, artimų žmonių ratas, kt.

5. Sutrikusio intelekto asmuo ateityje: asmeninio gyvenimo ir veiklos planai, potencialios jų įgyvendinimo galimybės, numatoma parama, kt.

Respondentų pasisakymai buvo konspektuojami.

2. *Stebėjimas.* Interviu metu buvo stebimas neverbalinis respondentų elgesys, siekiant patikslinti išsakomų frazių prasmę (dėl sutrikusio intelekto jaunuolių komunikacijos ypatumų yra tikslinga atkreipti dėmesį į emocinį išsakomų minčių krūvį: taip tampa aiškesnė žodžiu reiškiamą respondento savijautą ar santykis su aptariamu objektu).

3. Interviu duomenų analizė.

Apdorojant interviu medžiagą, neįgalųjų socialinio dalyvavimo mastas ir pobūdis buvo analizuojamas remiantis J. Ruškaus, N. Mažeikienės „Neįgalųjų socialinio dalyvavimo Lietuvoje tyrimo modelyje“ (2003) teoriškai išskirtomis 8 socialinio dalyvavimo kategorijomis: 1) socialinio aktyvumo ir subjektyvaus gerovės jausmo santykis, 2) tapatumo kūrimas ir palaikymas, 3) įnašas į bendros veiklos produktą ir norimą rezultatą, 4) subjektyvus dalyvavimo reikšmės suvokimas ir subjektyvus pripažinimo/vertingumo jausmas, 5) prieinamumas/barjerai ir galimybės, 6) savanoriškas apsisprendimas dalyvauti, 7) įsipareigojimai ir funkcijos, teisės ir pareigos, 8) sprendimų priėmimas.

Dėl kokybinio tyrimo metodo bei respondentų grupės specifiškumo tyrimo eigoje tyrėjas pasiliko teisę pagal interviu medžiagą diagnozuoti išryškėjusias naujas (nenumatytas) socialinio dalyvavimo mastą bei pobūdį atskleidžiančias kategorijas. Remiantis semantiniu frazių panašumu išskirtos 2 papildomos kategorijos: 1) asmeninės erdvės poreikis ir 2) subjektyviai suvokiamas socialinės emocinės paramos laukas.

Analizuojant interviu medžiagą pagal semantinį atitikimą buvo išrinkti žodžiai, frazės ir priskirti anksčiau minėtoms dalyvavimo kategorijoms. Vėliau atskirų kategorijų leksiniai-semantiniai vienetai apibendrinti ir interpretuoti. Palyginus ir apibendrinus visas interpretacijas, pateiktos išvados.

Tyrimo dalyviai: tyrimo metu apklausti 32 sutrikusio intelekto jauni žmonės: 17 besimokančių ugdymo institucijose (taip pat ir bendrojo lavinimo), 15 – vyresnio amžiaus asmenų, besiuogančių/ dirbančių dienos centruose ir pan. Tiriamųjų amžius – 16–25 metai.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Lentelė. Sutrikusio intelekto asmenų socialinio dalyvavimo aspektai

Dalyvavimo kategorija	Interviu duomenų interpretacija	Tipiški leksiniai-semantiniai vienetai
Socialinio aktyvumo ir subjektyvaus gerovės jausmo santykis	Dauguma respondentų pripažįsta, kad jaučiasi laimingi, ir daugiau nei pusė jų svarbiausiu gerovės jausmo šaltiniu laiko esamas ir būsimas veiklos galimybes (nors ne visi veiklą įvardija konkrečiai), bendravimą su draugais ir šeima (kiek mažiau jaunuolių), laisvalaikį, atitinkantį jų pomėgius. Mažesnę dalis laimingumo jausmo nepagrindė. Subjektyvų gerovės jausmą daugeliui apklaustųjų mažina bendraujant išskylantys sunkumai, nekorektiškas aplinkinių elgesys jų atžvilgiu ir vienumos periodai.	„laiminga esu, baigsiu mokyklą ir eisiu dirbti“, „nes su draugais galiu bendrauti, su mama pabūti, su šeima“ „...mėgstu dirbti kažką“ Ypač gerai jaučiuosi, kai: „galiu valgyti gaminti, eiti pasivaikščioti, TV žiūrėti“ „...muzikos klausytis, šokti, sportuoti“ Diskomforto šaltiniai, „nepatinka, kai mane žmonės apšneka ir tyčiojasi iš manęs“, „kai šaiposi iš manęs“, „kai įžeidinėja mane“, „kai lieku viena“
Tapatumo kūrimas ir palaikymas	Tapatybės struktūroje didžiąją dalį sudaro veiklos kompetencijos, kiek mažesnę suvokiamos (arįsivaizduojamos) asmeninės savybės. Šeimą, kaip svarbią identiteto sudedamąją, paminėjo trečdalis respondentų, vienas asmuo apibrėžė save per savo negalę. Apibrėžti (suvokti) save ir formuoti savo tapatumą padeda ir išorinių skatinimų bei bausmių pobūdis: dauguma respondentų sulaukia atpildo už „gerai atliktus darbus“; daugelį peikia „už blogą elgesį“, „kai nusikeikiu, tai pabara“, „ne taip padarau kokią darbą...“ Ateityje didesnės dalies (apie 90 proc.) respondentų tapatybę palaikytų, sustiprintų apmokamas ir jų	„esu Kotryna, man 18 metų, mėgstu viską daryti“, „esu psichinės negalės I grupės invalidė“, „turiu tėvus, gyvenu su močiute“, „mokausi... mokykloje“, „aš mėgstu piešti, audimą, stakles, su teatru į Panevėžį važiuavau“, „padedanti visiems“, „draugiškas, darbštus ir geras žmogus“ „šeimą sukursiu, susitvarkyčiau tą savo gyvenimą kažkaip... darbą susirasiu“, „darbą surasiu... apie šeimą anksti galvoti“

	<p>promėgius atitinkantis darbas (profesinė veikla), kiek mažiau – šeima, o nedidelė dalis savęs neįsivaizduoja pirmiausia be draugų ir laisvalaikio (po 10 proc.).</p>	
<p>Asmeninės erdvės poreikis</p>	<p>Asmens norą dalyvauti bendruomenės gyvenime lemia pasirinkimo galimybė – dalyvauti ar ne, ištraukti į grupės veiklą ar pasitraukti į savo asmeninę erdvę, pasirinkus asmeninį laiką. Asmeniniai erdvė ir laikas, kaip žinoma, svarbūs ir identiteto formavimuisi – savirefleksijos, retrospekcijos, anticipacijos procesų prasme. Pasirinkimo galimybė – viena iš savanoriško dalyvavimo sąlygų (ir rodiklių). Trečdalis respondentų mielai pabūna vienuoje/asmeninėje erdvėje, tačiau dauguma renkasi/rinktųsi socialų laiko praleidimo būdą – galbūt todėl, kad susiduria su sunkumais užpildydami savo asmeninį laiką („...vienam(ai) liūdna“).</p>	<p>„dažniausiai ir būnu vienas, bet nelabai mėgstu. Geriau su draugais... liūdna vienam“ „nelabai norėčiau likti viena... nuobodų tada“ „mėgstu būt viena... muzikos klausausi, žurnalus vartau“ „mėgstu būti vienas“</p>
<p>Įnašas į bendros veiklos produktą ir norimą rezultatą</p>	<p>Nepavyko identifikuoti leksinių-semantinių vienetų, atskleidžiančių šį dalyvavimo aspektą. Respondentai apskritai retai kalbėjo apie rezultatą kaip veiklos siekiamybę, tikslą. Didžiosios daugumos pasisakymai leidžia manyti, kad jauniems žmonėms svarbus ne tik/ir ne tiek atliekamos veiklos rezultatas ir net ne jos įvertinimas, kiek jų pačių subjektyvus pasitenkinimas dalyvavimu veiklos procese.</p>	
<p>Subjektyvus dalyvavimo reikšmės suvokimas ir subjektyvus pripažinimo/vertinimo jausmas</p>	<p>Respondentai jaučiasi vertingi, reikšmingi ten, kur gali pademonstruoti savo gebėjimus ir galias, tiksliau, savo reikšmingumą daugiausia sieja su galimybe padėti kitiems. Didesnė dalis (apie 70 proc.) jaučiasi reikšmingesni namuose, mažiau svarbūs ir reikalingi – mokykloje, dienos centruose ir pan. Įdomu tai, jog pagalbos veiksmų jaunižmonės nesieja su teigiamomis šių veiksmų pasekmėmis konkrečiam asmeniui (priimančiam pagalbą), taigi ir šiuo atveju pirmenybę teikia pačiam pagalbos procesui. Kartu pastebėtas tam tikras paradoksas: nors respondentai jaučiasi reikalingesni</p>	<p>„esu reikalingas namuose, reikia daugiau padėt“, „galiu padėt. kai ką tvarkyt“, „namie daugiau viskuo rūpintis, skalbti“, „daugiausia padėti reikia“</p>

	<p>namie, mėgstamesne aplinka laiko mokyklą, dienos centrą ir pan., motyvuodami tuo, kad „čia draugai, įdomu...“ [t. y. siūlomos veiklos galimybės aut.]. Be to, darytina prielaida, kad savojo reikšmingumo jausmui didelę įtaką turi emocinio santykio su subjektu, kurio atžvilgiu demonstruojama veiklos kompetencija, gylis ir pobūdis.</p>	
Prieinamumas/barjerai ir galimybės	<p>Daugelio respondentų kasdieninis laikas struktūruotas pagal lankomos įstaigos tvarką ir tikslus. Didesnė dalis (apie 70 proc.) tose pačiose įstaigose lanko ir papildomos veiklos užsiėmimus.</p> <p>Už įstaigos ribų daugelio laisvalaikis stokoja įvairumo: dalis jį praleidžia namie žiūrėdami TV, nedidelė dalis paminėjo pasivaikščiojimus, gamtą, trečdalis bendravimą su draugais (kurių dauguma panašių įstaigų lankytojai).</p> <p>Dalyvavimo barjerus ir galimybes atskleidžia ir fizinis respondentų mobilumas. Jaunuolių išvykos, kelionės už gyvenamosios vietos ribų planuojamos išskirtinai kitų, ir mobilumą iš dalies lemia kitų organizuoto gyvenimo struktūra.</p> <p>Respondentų išvykų, kelionių laukas pakankamai platus: jaunimas minėjo daugelį Lietuvos miestų, penktadalis net užsienio šalis.</p>	<p>„TV žiūriu, susitinku su draugais“, „būnu su draugais kieme, kartais į miestą važiuojam“, „einu namo, su tėveliais būnu“, „pasportuoju aikštėje su kamuoliu, su draugais susitinku****, buvau Kaune, Anykščiuose, Kretingoje, Palangoje, Druskininkuose“, „visą Vilnių žinau, Trakuose...“, „stovykla Birštone“</p>
Savonoriškas apsisprendimas dalyvauti	<p>Kiekvienas respondentas turi mėgstamų ir nemėgstamų veiklų. Natūraliai kyla klausimas, kiek asmuo yra laisvas pasirinkti dalyvauti mėgstamose ir kiek atsisakyti dalyvauti nemėgstamose veiklose. Jaunuoliai teigia, jog ugdymo institucijų/dienos, darbo centrų renginiuose, veikloje dalyvauja aktyviai, ir dėl to, ar dalyvauti, ar ne, dažniausiai savonoriškai apsisprendžia pasiūlytų galimybių ribose. Kai kurie rodo iniciatyvą pasirinkdami funkcijas ar vaidmenis.</p>	<p>Dalyvauju/nedalyvauju veikloje, renginiuose, nes: „pati pasirenku“, „pats pasisiūliau“, „pačiai nelabai norisi“, „nenoriu, dėmesio nemėgstu“</p>
Įsipareigojimas ir funkcijos, teisės ir pareigos	<p>Dauguma respondentų turi pareigų abiejose mikroaplinkose: institucijoje, kurią lanko, ir namuose. Pusei jaunuolių pareigos/darbai mokykloje</p>	<p>Mokykloje... „klasę sutvarkau (patinka)“, „poromis budime turiu daryti, ką sako“, „lentą valau... nuobodu“, „pavedė, bet ir pati</p>

	<p>yra pavesti, tačiau kita pusė teigia juos pasirinkę patys (t. y. įsipareigoję). Mokykloje patikėtos pareigos pakankamai tenkina trečdalį respondentų, kitų požiūris į konkrečią pasikartojančią ir su pomėgiais tiesiogiai nesusijusią veiklą indiferentiškas. Namų aplinkoje didžioji dalis jaunuolių turi pareigų, susijusių su būs-to tvarkymu, namų ruoša, šuns vedžijimu, žemės ūkio darbais kaime. Dauguma teigia namų ūkio darbus pasirinkę patys ir yra jais patenkinti.</p>	<p>norėjau“Namuose... „šiuksles išnešu, šunį vedžioju“, „tvarkausi, raviu daržus vasarą“, „padedu, nešioju viską, tvarkau kambarį“(P.S. visi patys pasirinko šias pareigas ir jomis patenkinti)</p>
Sprendimų priėmimas	<p>Kaip minėta, dauguma respondentų teigia turį galimybių rinktis pasiūlytų alternatyvų ribose. Ne mažiau svarbu, ar/kiek jie dalyvauja sprendžiant jų ateities klausimus. Didžioji dalis jaunuolių turi realių planų dėl tolesnės darbinės veiklos/profesijos: teigia apie galimus pasirinkimus sužinoję iš artimųjų, draugų bei mokytojų, pasirinkę profesinę orientaciją patys ir sulaukę aplinkinių pritarimo. Ateityje dauguma norėtų sukurti šeimą, tik 10 proc. abejoja dėl savo noro turėti šeimą, o pora teigė, jog kurti šeimos nedrįstų, nes įsipareigoti šeimai jiems būtų per sunku.</p>	<p>Tolesni planai:„plaut mėgstu, gal būsiu skalbėja“, „mokysiuos staliumi arba statybininku... Pinigų užsidirbsiu ir vienas gyvensiu“, „dirbsiu kur nors, žmonėms padėčiau daržus ravėti“Šeima:„labai norėčiau, turbūt sugebėčiau, esu labai savarankiškas. Daug padėčiau žmonai, vaikus auklėčiau, pinigus namo pameščiau“, „norėčiau, galėčiau, bet reikia tėvų pagalbos“, „norėčiau, jei rasčiau tinkamą žmogų... dirbt reikia“Laisvalaikis:„keliausiu, noriu pasaulį pamatyt“</p>
Subjektyviai suvokiamas socialinės emocinės paramos laukas	<p>Psichologiniu socialiniu požiūriu sunkiose situacijose respondentai kaip emocinės paramos šaltinį dažniausiai minėjo draugus ir šeimos narius.</p>	<p>Kai liūdna... „draugę turiu, tai pasišneku“, „pakalbu su seserimis, artimų žmonių turiu labai daug“,„su draugu, šeimos nariais...“</p>

P. S. Tyrimo dalyvių vardai pakeisti

Visuminė interviu duomenų analizė leidžia daryti šias **išvadas**:

- Socialinėje aplinkoje, suponuojančioje sutrikusio intelekto jaunuolių socialinį aktyvumą, dauguma respondentų jaučiasi pakankamai gerai, ir šio subjektyvaus gerovės jausmo pagrindas – turima veiklos kompetencija ir artimų žmonių (draugų, šeimos narių) egzistavimas.
- Jaunuolių egzistencinės prasmės ir galios pojūtį sustiprina emociniu ir veiklos galimybių atžvilgiu turtinga aplinka.
- Gerovės jausmą stiprina ir subjektyviai suvokiama pasirinkimo (veikti ar būti pasyviai) galimybė. Tačiau gali būti, kad subjektyviai suvokiama sąlyginė pasirinkimo laisvė – ne kas kita, kaip nesąmoningai interiorizuoti aplinkinių žmonių lūkesčiai.
- Daugumos jaunuolių dalyvumo laukas apsiriboja artimiausiomis mikroaplinkomis: įstaiga (ugdymo įstaiga, dienos centru, kt.) ir namais.

- Analizuojant sutrikusio intelekto asmenų subjektyvius suvokimus paaiškėjo, jog dauguma jų turi pozityvų gyvenimo modelį, kuriam susidaryti turi įtakos aplinkinių žmonių gyvenimo būdas, lūkesčiai, bendravimo su respondentais pobūdis, kt. Dvi pagrindinės gyvenimo modelio ašys – darbas (bei pinigai) ir šeima.
- Jauniems žmonėms ypač reikšmingas dalyvavimo bendruomenės, grupės, įstaigos gyvenime *procesas*; nepavyko užfiksuoti leksinių-semantinių vienetų, kurie indikuotų orientaciją į konkretų, apibrėžtą veiklos *rezultatą*.
- Kadangi sutrikusio intelekto jauni žmonės labiau vertina patį dalyvavimo procesą, o visuomenės lūkesčiai ir asmens dalyvavimo vertinimas dažniausiai siejasi su dalyvavimo rezultatu, atsiranda konfliktas tarp sutrikusio intelekto asmens savęs ir savo aktyvumo vertinimo bei visuomenės lūkesčių dėl šių asmenų dalyvavimo masto bei pobūdžio. Šis asmens ir visuomenės skirtingų lūkesčių ir dalyvavimo mastų konfliktas gali būti svarbi psichosocialinė kliūtis realiai sutrikusio intelekto jaunuolių socialinei integracijai.
 - Vertinant savo kasdieninę veiklą ir konstruojant ateities planus gana ryškus rekreacinis aspektas (noras šokti, keliauti, tiesiog pasivaikščioti): tai būtų galima interpretuoti kaip natūralų intuityvų tolesnės asmenybės raidos bei pusiausvyros tarp tikslingos veiklos ir poilsio, pareigos ir laisvės siekimą.
 - Minėtos išvados jokių būdu neapibrėžia interviu dalyvių kaip išskirtinės visuomenės grupės – veikiau atskleidžia daug panašumų su kitais panašaus amžiaus žmonėmis socialinio aktyvumo, savo reikšmingumo pajautos, ateities planų, vertybių ir kitais aspektais.

The participation of mentally disabled persons in the social life: the analysis of the individual perception

The concepts of social inclusion, participation of mentally disabled persons in social life are highly discussed in Lithuania. But the persons with mental handicaps are often the objects, not the subjects of these discussions. In the research presented in this article the attempt has been made to evaluate the extent and intensity of social participation from the perspective of mentally disabled persons themselves. The interview method has been used to investigate the perceptions of young mentally retarded individuals of these aspects of social life: social activity and the sense of well-being, the personal meaning of the participation, the possibilities and the obstacles of participation, the opportunities to decide for themselves the level of participation, the sense of identity, etc. The research revealed, that mentally disabled persons do feel quite active in the social life in their immediate environment, they often feel as the decision-makers in the context of suggested choices, they describe themselves as being quite happy in their daily lives and connect the feeling of happiness mostly with their competences in different kind of activities, the possibilities to use these competences and with the existence of the social network of very close people (family members, friends, etc.). It has been also found that the value of participation is subjectively measured mostly not by the *results* of such participation, but by the *process* of participation itself.

Literatūra

1. **Ališauskas A.** Specifinės mokymosi negalės: konceptualusis ir taikomasis aspektai. *Specialusis ugdymas*, 2001, 2(5), p. 15–28.
2. **Ambrukaitis J., Ruškus J., Bagdonienė V., Udrienė G.** Specialiųjų poreikių vaikas bendrojo lavinimo mokykloje: ugdymo kokybės kriterijų identifikavimas. *Specialusis ugdymas*, 2003, 2(9), p. 61–72.
3. **Ambrukaitis J., Ruškus J.** Adaptuotos ir modifikuotos programos; taikymo efektyvumo veiksniai. *Specialusis ugdymas*, 2002, 2(7), p. 6–23.
4. **Bagdonas A.** Integracija inovacijų inkluzija į tradicinį ugdymą. *Lietuvos mokyklai 600: konferencijos medžiaga*, 1997, t. 2, p. 7–24, Vilnius.
5. **Galkienė A.** *Pedagoginės sąveikos ypatumai integruoto ugdymo sąlygomis*. Daktaro disertacijos santrauka. 2001, Vilnius.
6. **Gevorgianienė V.** *Vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinių bendravimo gebėjimų ugdymas*. Daktaro disertacijos santrauka. 1999, Šiauliai.
7. **Gevorgianienė V., Trečiokaitė G., Zaikauskas V.** Skirtingai ugdomų nežymiai sutrikusio intelekto moksleivių akademinį ir socialinių gebėjimų lyginamoji analizė. *Specialusis ugdymas*, 2004, 1(10), p. 98–108.
8. **Labinienė R., Aidukienė T.** Inkluzinio ugdymo sistemos link: Mokyklą visiems kuriame bendradarbiaudami. *Mokyklą visiems kuriame šiandien*. 2003, Vilnius.
9. **Раудсепп М.** Субъект и поддерживающая среда / в Нийт Т. (ред.). *Средовые условия развития социальных общностей*. 1989, Таллин.
10. **Петрова Е.Н.** *Экология индивидуальности*. 1992, Екатеринбург.
11. **Ruškus J.** *Negalės psichosociologija*. 2001, Šiauliai.
12. **Ruškus J.** *Negalės fenomenas*. 2002, Šiaulių universiteto leidykla.
13. **Ruškus J.** *Naujų žinių ir aktyvaus neįgalųjų bei jų šeimų socialinio dalyvavimo strategijų bei metodų kūrimas: pirmojo tyrimo etapo ataskaita*. 2003, Rankraštis, rengiama spaudai.
14. **Ruškus J., Mažeikienė N.** *Neįgalųjų socialinio dalyvavimo Lietuvoje tyrimo modelis*. 2003, Rankraštis, rengiama spaudai.
15. **Vaitkevičienė, A.** Įgalinimo strategijos taikymas ugdant vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinius „Credo“ dailės studijoje. *Specialusis ugdymas*, 2003, 1(8), p. 84–95.
16. **Vaitkevičienė A., Ruškus J.** Sutrikusio intelekto jaunuolių elgsenos prasmės beiškant. Kokybinio tyrimo taikymo negalės srityje galimybės. *Specialusis ugdymas*, 2002, 2(7), p. 75–86.
17. **Wapner S.** Toward integration. *Environment and behavior*, Vol. 27, No.1, 1995, 9–32.